

А. О. Головач. Место мягкого права в концепциях правопонимания. – Статья.

Аннотация. В статье рассматриваются противоречивые взгляды современных ученых относительно природы мягкого права, его места и роли в контексте существующих концепций правопонимания. Анализируется принципиальное отличие отношения к данному вопросу с точки зрения бинарного подхода и концепции относительной нормативности.

Ключевые слова: мягкое право, бинарный подход, относительная нормативность, серая зона права, мягко-правовые нормы, юридическая обязательность, континуумный подход, полутень права.

H. Holovach. The place of soft law in the concepts of law. – Article.

Summary. The article considers the contradictory views of modern scholars regarding the nature of soft law, its place and role in the context of existing concepts of law. The fundamental difference between the attitude to this issue under the binary approach and the concept of relative normativity is analyzed.

Key words: soft law, binary approach, relative normativity, grey zone of law, soft legal norms, legal bindingness, continuum view, penumbra of law.

УДК 340

Г. В. Котик

аспірант кафедри державно-правових дисциплін
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна

ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА

Анотація. Стаття присвячена всебічному аналізу правового феномену систематизації законодавства. У ній детально розглядаються види систематизації законодавства, наводяться думки вчених-правознавців щодо місця і ролі кожного з цих видів у процесі систематизації українського законодавства та конкретні приклади систематизованих нормативних актів. Також увага приділяється дослідженню зарубіжного досвіду здійснення систематизації законодавства, зокрема його консолідації.

Ключові слова: систематизація, кодифікація, консолідація, інкорпорація, законодавство, норми права, нормативні акти, кодекс.

Постановка проблеми: У юридичній науці склалася вельми неоднозначна ситуація щодо визначення поняття «систематизація законодавства». З одного боку, є чимало праць, у яких пропонуються на перший погляд близькі за змістом дефініції цього поняття. Проте, з іншого боку, має місце фактично повна невизначеність цього поняття, обмеженість поверхневим його уявленням, яке мало що дає для осягнення змісту цього юридичного феномену.

Аналіз останніх публікацій за проблематикою та визначення невіршених раніше частин загальної проблеми. У сучасних підручниках з теорії права одні автори присвячують характеристиці систематизації окремі параграфи або цілі глави [16, с. 347], другі пишуть про «систематизацію нормативних актів» [20, с. 278–281], а треті взагалі не згадують про цю проблему [9, с. 616–627]. Одні автори поняття систематизації законодавства розглядають із позиції системи законодавства, інші – правотворчості або законодавчої техніки [27, с. 12–15, 59–72].

Словник-довідник «Економіка і право» дає таке визначення: «систематизація права – діяльність, спрямована на впорядкування й удосконалення правових норм. У Великому юридичному словнику під редакцією професора А.С. Піголкин зазначає: «Систематизація законодавства – це постійна форма розвитку й упорядкування діючої правової системи» [19, с. 261]. А.Я. Сухарева дає таке визначення: «Систематизація законодавства (систематизація права) – процес зведення до єдності нормативних правових актів шляхом зовнішньої або внутрішньої обробки їх змісту». Відбувається ототожнення понять «систематизація права» і «систематизація законодавства» [2, с. 567].

Серед усіх розглянутих варіантів визначень поняття «систематизації законодавства» найбільш універсальною вбачаю дефініцію, наведену професором С.В. Петковим: «Систематизація законодавства –

це діяльність із упорядкування чинних нормативно-правових актів у єдину узгоджену систему з метою забезпечення ефективного правового регулювання». Основною метою систематизації законодавства відомий український правознавець вбачає досягнення внутрішньої єдності юридичних норм, тобто усунення колізій і прогалин, результатом чого має бути підвищення ефективності законодавства й упорядкування правового матеріалу, розміщення його за певними розділами та рубриками, тобто класифікація, що забезпечує зручність користування законодавчим масивом. На думку С.В. Петкова, систематизація поділяється на внутрішню та зовнішню. Мета внутрішньої систематизації – внутрішня обробка нормативних актів, яка сприяє досягненню внутрішньої єдності норм права. Мета зовнішньої систематизації – внутрішня обробка нормативних актів, їх класифікація [14, с. 5]. У юридичній літературі майже відсутні дискусії з приводу основних форм або видів систематизації законодавства, більша частина науковців дотримуються погляду, згідно з яким її основними видами є облік нормативних актів, інкорпорація, консолідація та кодифікація.

Мета статті – визначити основні особливості, ознаки та цілі систематизації законодавства на основі аналізу вітчизняної практики та зарубіжного досвіду, виявити можливі шляхи вдосконалення систематизаційної діяльності в Україні та напрями подальших наукових досліджень у цій царині.

Виклад основного матеріалу дослідження. З метою встановлення особливостей, ознак і цілей систематизації законодавства необхідно надати характеристику кожній з зазначених вище форм. Отже, під обліком нормативних актів здебільшого розуміють діяльність зі збирання, фіксування в логічній послідовності та зберігання нормативно-правових актів, підтримання їх у контрольному (актуальному стані) з урахуванням усіх змін і доповнень, а також зі створення спеціальних систем їх нагромадження і пошуку. Головним завданням цього виду систематизації є підтримання нормативних актів у такому стані, який дозволяє оперативно одержувати потрібну інформацію [21, с. 21]. Об'єктом обліку можуть виступати будь-які правові акти, зокрема нормативні, інтерпретаційні, правореалізаційні, правозастосовні. Облік нормативних актів може бути як офіційним, якщо він здійснюється уповноваженими на те органами державної влади, так і неофіційним, якщо такий облік здійснюється установами, організаціями та іншими приватними особами. Сьогодні існує декілька способів обліку: 1) документальний облік, який проводиться шляхом складання алфавітно-предметних словників, картотек, заповнення облікових журналів тощо; 2) електронний, що здійснюється шляхом використання автоматизованих довідково-пошукових систем («Ліга», «Законодавство» тощо) [3, с. 21]. Таким чином, облік нормативно-правових актів можна визначити як одну з форм систематизації законодавства, яка має за мету збирання, зберігання та реєстрацію нормативних, інтерпретаційних, правореалізаційних і правозастосовних актів, що може здійснюватися як уповноваженим на те органом державної влади, так і приватними особами.

Надзвичайно важливу роль у процесі систематизації законодавства відіграє його кодифікація. Термін «кодифікація» був введений у науковий обіг І. Бентамом. Саме слово «кодифікація» походить від слів «codex» і «facere» й означає створення зведеного закону, систематизацію законів держави за окремими галузями права, зазвичай із переглядом і скасуванням застарілого законодавства [12, с. 239]. Про важливість кодифікації як виду систематизації права писав ще В.Н. Ренненкампф: «Переваги і вигоди кодифікації полягають у такому: вона поєднує чинне право в одне ціле, полегшує огляд і користування ним, надає йому сталість і постійність, надає вдалі випадки до покращення права, усунення суперечностей, неточностей, пробілів, устанавлює внутрішню сумісність права і, нарешті, служить одним із найдієвіших засобів до об'єднання держави, що складається з різних племен і провінцій, полегшуючи зносини, згладжуючи матеріальні та духовні відмінності, вносячи у відносини почуття згоди і єдності» [13, с. 128]. Кодифікацію законодавства можна розглядати у двох площинах: по-перше, як самостійну галузь науки, що розвивається на емпіричному ґрунті, по-друге, як вид, форму правотворчої діяльності, яка відбувається на науковій основі [4, с. 24]. У Юридичному енциклопедичному словнику сказано, що кодифікація законодавства – це форма систематизації законодавства, яка полягає в якісній переробці діючих юридичних норм, усуненні неузгодженостей і суперечностей правового регулювання, заповненні прогалин і скасуванні застарілих норм [26, с. 176]. У сучасній юридичній літературі кодифікація характеризується як форма систематизації, що допускає переробку правових норм за змістом, а також їх систематизований, науково обґрунтований виклад у новому законі (зводі законів, кодексі, основах законодавства та ін.) [7, с. 312]. Зокрема, І.С. Самощенко зазначає, що у кодифікації переслідується мета встановлення нових і упорядкування, приведення у систему раніше виданих норм із необхідною їх переробкою [22, с. 12]. У більш широкому змісті кодифікація розглядається як форма корінної переробки чинних нормативних актів у визначеній сфері відносин, спосіб якісного впорядкування законодавства,

забезпечення його узгодженості та компактності, а також розчистки нормативного масиву, звільнення від норм, що застаріли та не виправдали себе [11, с. 384].

У процесі кодифікаційної діяльності відбувається перегляд чинного законодавства. Кодифікація законодавства означає якісний стрибок від старого до нового стану в розвитку того чи іншого його структурного підрозділу. Кодифікація є реальним засобом вирішення поставлених завдань щодо приведення в порядок правової системи, різкого скорочення кількості відомчих інструкцій, роз'яснень, методик і т. п., які не завжди відповідають чинному законодавству. Правові приписи, що пройшли перевірку часом і довели свою життєздатність щодо сформованих суспільних відносин, органічно включаються до складу нормативного акта, який створюється внаслідок кодифікації законодавства. Таким чином, реалізується принцип наступності й оновлення при створенні кодифікованих актів. Така властивість кодифікаційної діяльності в ряді випадків закріплюється в нормативному порядку. Водночас поряд із переробленими нормами кодифікаційний акт завжди містить правові приписи, видані вперше.

Однією з цілей кодифікації є досягнення якості кодексу, від чого значною мірою залежить ефективність його дії. Якість кодексу визначається його змістом. Проте зміст завжди втілюється в певну форму, саме від досконалості якої залежить простота й обсяг кодексу, логічність розміщення статей у главах, чіткість формулювань і, як наслідок, – його якість і доступність. Це надзвичайно важливо, адже кодексами користуються не лише судді, прокурори, адвокати, інші професіонали з юридичною освітою, а й пересічні громадяни. Нечіткість формулювання статей кодексу, складність їх побудови, відсутність легальних визначень юридичних понять, інші недосконалості форми кодексу – це потенційне джерело порушень законодавства, а отже, і виникнення спорів. Ясність, точність формулювань, доступність для сприйняття норм кодексу забезпечується рядом прийомів, що застосовуються при його підготовці та вдосконаленні, зокрема: розмір статті, визначення юридичних понять, мова кодексу, відсилання до інших норм тощо [12, с. 128–129].

Значна кількість авторів (П.М. Рабінович, В.В. Копейчиков, В.З. Лившиць, автори підручника «Загальна теорія держави і права») серед видів систематизації законодавства виділяють також інкорпорацію [17, с. 124]. Вони розглядають її як спосіб впорядкування нормативних актів без переробки їх змісту, тобто це та форма систематизації, що здійснюється поза правотворчим процесом. Згідно з науковою позицією М.М. Рассолова особливість інкорпорації полягає в тому, що будь-які зміни у змісті вказаних актів у збірники не вносяться, і зміст правового регулювання по суті не змінюється. Саме ця властивість інкорпорації, тобто збереження незмінним змісту нормативного регулювання, відрізняє її від кодифікації [18, с. 220]. Інкорпорація, на думку більшості науковців, є самостійною формою систематизації нормативно-правових актів із притаманними виключно їй особливостями [22, с. 44]. Отже, під інкорпорацією слід розглядати самостійну форму систематизації законодавства, що здійснюється компетентними державними органами, їхніми посадовими особами та іншими суб'єктами шляхом зовнішнього опрацювання й об'єднання нормативного матеріалу в збірники, в певному порядку без зміни їх змісту, метою якої є забезпечення зручності пошуку та доступності нормативного матеріалу. Зразком такої систематизації законодавства на прикладі галузі аграрного права України можна навести навчально-практичний посібник «Аграрне право та законодавство України» [5, с. 4–5].

Одним із важливих засобів систематизації законодавства є консолідація. Деякі автори зауважують, що консолідація є самостійним логіко-гносеологічним та ієрархічним видом систематизації нормативно-правових актів, що можуть об'єднуватися за інституціональною та галузевою ознакою [10, с. 5].

Термін «консолідація» походить від латинського слова *consolidation*, що означає об'єднання, спільність, сумісність тощо і є одним зі способів систематизації законодавства, у процесі якого декілька актів об'єднуються в одному документі. Новий акт, прийнятий у процесі консолідації, повністю заміняє об'єднані, оскільки заново приймається компетентним правотворчим органом [25, с. 268–269]. У правничій літературі консолідація законодавства розглядається як форма систематизації, у процесі якої десятки, а інколи й сотні нормативних актів з одного і того самого питання об'єднуються в один укрупнений акт. Такий акт затверджується нормотворчим органом як нове, самостійне джерело права, а старі розрізнені акти визнаються такими, що втратили силу. У процесі проведення консолідації об'єднанню підлягають приписи однакової юридичної сили [22, с. 409–410].

Для розуміння юридичної природи та сутності консолідації законодавства необхідно дослідити особливості такої діяльності. Так, вчений В.С. Нерсисянц наголошує, що особливість консолідації полягає в тому, що новий, укрупнений акт не змінює змісту правового регулювання, не вносить зміни та новели до чинного законодавства. У процесі підготовки консолідованого акта усі норми попередніх актів

розташовуються в певній логічній послідовності, розробляється загальна структура майбутнього акта, усуваються суперечності, повторення, виправляється застаріла термінологія, а норми, близькі за змістом, об'єднуються в одну статтю, пункт тощо [16, с. 358–359]. Серед головних особливостей консолідації нормативно-правових актів Т.В. Кашаніна виділяє такі: 1) консолідація, на відміну від кодифікації, не встановлює нові приписи; 2) консолідований акт набуває власних реквізитів, відповідно попередні акти втрачають не тільки свої реквізити, а й юридичну силу; 3) консолідація має офіційний характер; 4) акти консолідації є обов'язковими для адресатів.

Сьогодні консолідація нормативно-правових актів практично не застосовується в сучасній правовій системі України, незважаючи на те, що така діяльність є позитивним фактором із погляду уникнення колізій у законодавчому врегулюванні. Невирішеним залишається питання щодо форми нового консолідованого акта. Так, деякі науковці наголошують на тому, що результатом саме консолідації, а не кодифікації є Кодекс законів про працю України [8, с. 174–175]. Правознавець Г. Знаменський, досліджуючи питання кодифікації та гармонізації економічного законодавства нашої країни, зауважує, що Господарський кодекс України також став результатом консолідації нормативно-правових актів, оскільки в ньому лише об'єднані нормативні приписи з одного питання, без суттєвої заміни змісту норм [6, с. 4]. На противагу українським реаліям світова практика прийняття укрупнених актів доволі широка. Взяти хоча б Велику Британію, де видаються десятки таких актів, що об'єднують акти парламенту, прийняті з того самого предмета регулювання за весь час його існування. Прикладом консолідації є прийняття Закону про профспілки та трудові відносини, який об'єднав більше ніж 10 законів, що повністю або частково регулювали діяльність профспілок [15, с. 160–161]. У зв'язку з постійним збільшенням кількості нормативно-правових актів у правовій системі України, які регулюють однорідну сферу суспільних відносин, було б доцільно, якби в нашій країні консолідація стала одним із пріоритетних напрямів систематизації національного законодавства.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Дослідивши правовий феномен систематизації законодавства з різних наукових позицій, можна зробити висновок про неповноту вивчення цього правового явища у вітчизняній юридичній науці. Основною постає проблематика підходу науковців до питання систематизації, як до більш або менш значущого для розвитку науки. Невирішеним також залишається питання співвідношення понять «систематизація права» та «систематизація законодавства». Водночас систематизація законодавства відіграє надзвичайно важливу роль для юридичної практики, будучи основою підвищення ефективності законодавства та його доступності як для представників юридичних професій, так і для пересічних громадян, гармонізації українського законодавства та приведення його у відповідність із законодавством Європейського Союзу. Враховуючи виняткову практичну важливість систематизації законодавства і з метою досягнення необхідного балансу між юридичною теорією та практикою щодо цього правового явища, систематизація законодавства потребує більшого ступеню уваги з боку вчених-юристів і проведення подальших ґрунтовних наукових досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безуса Ю.О. Розвиток наукових уявлень щодо особливостей систематизації позитивного права у вітчизняній юриспруденції (XIX–XX ст.). *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Вип. 4. С. 41–48.
2. Большой юридический словарь / под ред. А.Я. Сухарева. Москва : Инфра-М, 2006. 858 с.
3. Борщевський І.В. Теоретичні засади систематизації законодавства. *Часопис Київ. ун-ту права*. 2007. № 3. С. 19–24.
4. Гришук В.К. Кодифікація кримінального законодавства України: проблеми історії, методології та теорії : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 / Київськ. ун-т імені Тараса Шевченка. Київ, 1992. 50 с.
5. Жушман В.П., Савельєва О.М. Наукові основи систематизації аграрного законодавства. *Теорія і практика правознавства: електронне наукове фахове видання Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2012. Вип. 1 (2). С. 1–17. URL: <http://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/1174>.
6. Знаменський Г. Кодифікація і гармонізація економічного законодавства. *Юрид. вісн. України*. 2003. № 38. С. 1–4.
7. Корельський В.М., Перевалов В.Д. Теория государства и права : учебник. Москва : Издательская группа Инфра-МНОРМА, 1997. 570 с.
8. Лисенкова О.С. Теоретичні проблеми консолідації як форми систематизації законодавства України. *Систематизація законодавства України : проблеми теорії і практики*. Київ, 1999. 218 с.
9. Марченко М.Н. Проблемы теории государства и права : учебник. Москва : ТК Велби ; Проспект, 2006. 690 с.
10. Меленко С.Г. Консолідація як вид систематизації нормативно-правових актів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2002. 19 с.

11. Общая теория государства и права. Академический курс : в 3 т. / отв. ред. М.Н. Марченко. Москва : ИКД «ЗерцалоМ», 2001. Т. 2. 528 с.
12. Вергелес Д.Є. Основоположні принципи кодифікації законодавства. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 127–130.
13. Очерки юридической энциклопедии. [Соч.] Проф. Ун-та св. Владимира Н. Ренненкампа. Киев : Унив. тип., 1868. [4], IV, 315 с.
14. Петков С.В. Систематизация как основа вдосконалення чинних кодексів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2017. № 29. Т. 1. С. 4–6.
15. Порівняльне правознавство : підручник / С.П. Погребняк, Д.В. Лук'янов, І.О. Биля-Сабадаш та ін. ; за заг. ред. О.В. Петришина. Харків : Право, 2012. 272 с.
16. Проблемы общей теории права и государства : учебник / под общ. ред. В.С. Нерсисянца. Москва : Норма, 2004. 832 с.
17. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави : навчальний посібник. Львів : Край, 2008. 224 с.
18. Рассолов М.М. Проблемы теории государства и права : учебное пособие. Москва : ЮНИТИ ; Закон и право, 2007. 431 с.
19. Систематизация законодательства в Российской Федерации / А.И. Абрамова, А.В. Мицкевич, А.С. Пиголкин и др. ; под ред. А.С. Пиголкина. Санкт-Петербург : Юрид. центр Пресс, 2003. 382 с.
20. Скакун О.Ф. Теория государства и права : учебник. Харьков : Консум ; Ун-т внутр. дел, 2000. 256 с.
21. Смородинський В.С. Систематизация національного законодавства як юридичний інструмент забезпечення прав людини. *Проблеми законності* : республік. міжвід. наук. зб. 2008. Вип. 99. С. 19–29.
22. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 688 с.
23. Теория государства и права : учебное пособие / под ред. В.П. Сальникова. Москва – Санкт-Петербург, 2002. 148 с.
24. Юртаева Е.А. Системность и систематизация в законотворчестве: теория и опыт. *Российская юстиция*. 2010. № 4. С. 11–13.
25. Юридична енциклопедія : в 6 т. | редкол. : Ю.С. Шемшученко та ін. Київ : Укр. енцикл., 1999. Т. 3. 792 с.
26. Юридический энциклопедический словарь. Москва : Советская энциклопедия, 1987. 528 с.
27. Кодифікація законодавства України: теорія, методологія, техніка : монографія. О.І. Ющик, П.М. Горбунова та ін. ; за ред. О.І. Ющика. Київ : Парлам. вид-во, 2007. 205 с.

Г. В. Котик. Понятие и виды систематизации законодательства. – Статья.

Аннотация. *Статья посвящена всестороннему анализу правового феномена систематизации законодательства. В ней подробно рассматриваются виды систематизации законодательства, приводятся мнения ученых-правоведов относительно места и роли каждого из этих видов в процессе систематизации украинского законодательства и конкретные примеры систематизированных нормативных актов. Также внимание уделяется исследованию зарубежного опыта осуществления систематизации законодательства, в частности его консолидации.*

Ключевые слова: *систематизация, кодификация, консолидация, инкорпорация, законодательство, нормы права, нормативные акты, кодекс.*

H. Kotyk. Concepts and types of systematization of legislation. – Article.

Summary. *The article is devoted to a comprehensive analysis of the legal phenomenon of systematization of legislation. It examines in detail the types of systematization of legislation, provides opinions of scientists regarding the place and role of each of these types in the process of systematization of Ukrainian legislation and contains specific examples of systematized normative acts. Attention is also paid for the studying of foreign experience in the systematization of legislation, in particular its consolidation.*

Key words: *systematization, codification, consolidation, incorporation, legislation, legal norms, normative acts, code.*